

Lubica Voľanská, „V hlave tridsať, v krížoch sto.“ Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni. Ústav etnológie SAV (Etnologické štúdie 27) – Veda, Bratislava 2016, 224 s.–

Demografické zmeny v evropských zemích (mj. stárnutie populácie) se zdajú predstavovať závažný spoločenský problém – a proto se o nich stále více diskutuje v nejrůznějších sférách. Z pohledu „sociální gerontologie etnometodologické tradice“ (s. 14) se jim věnuje slovenská etnoložka Lubica Voľanská-Herzánová. Její hlavní výzkumná otázka zní: Jaké je stáří, respektive stárnutí na přelomu 20. a 21. století pohledem lidí, kterých se týká?, přičemž odpověď hledá mj. pomocí analýzy písemných autobiografických pramenů, jejichž autorky a autoři žijí v Bratislavě a Vídni. Její kniha má tedy komparativní rozměr.

L. Voľanská se otázce stáří a stárnutí věnuje od poloviny prvního desetiletí 21. století, kdy začaly vycházet její první studie na dané téma (škoda, že nejsou uvedeny v seznamu literatury v knize). Recenzovaná kniha svým rozsahem tyto jednotlivé studie přesahuje a na problematiku se dívá komplexněji, její vznik je o to záslušnější, že oblast stárnutí a stáří není tématem, které by stálo v centru pozornosti etnologické vědy (v porovnání se zájmem například o dětství, mládí). Zároveň je kniha dokladem dalšího dlouholetého zájmu L. Voľanské, a to zájmu o autobiografické písemné prameny.

Úvod knihy tvoří přehledné představení konceptů a přístupů ke studiu stáří a stárnutí především z oblasti sociálních věd a gerontologie, přičemž autorka ukazuje na pohyb přístupů mezi dvěma krajními póly, které vidí a tematizují stáří

buď negativně (období nemocí, samoty, „sociální smrti“, chudoby), nebo pozitivně („získané roky“, „aktivní stáří“), včetně jejich kritiky, a shrnuje doposud učiněné výzkumy na dané téma. Jedna „velká teorie“ při studiu stáří neexistuje – a L. Voľanská její existenci také nepovažuje za nutnou. Svě východisko definuje ve shodě se současnými výzkumy jako snahu „rozvinout chápanie rôznorodosti významov, ktoré sú spojené s myšlienkou kvality života v starobe“ (s. 52).

Autorka si je vědoma výhod a nevýhod autobiografických pramenů, ví, že jejich interpretace se neobejde bez zasažení do širšího kontextu a triangulace. Proto pojednává také o makro-úrovni. Tu pro ni – adekvátně zvolenému tématu a současným diskusím – představují jednak základní data demografického vývoje ve Vídni a Bratislavě, která jsou ovlivněna především migrací do měst, historickými událostmi – jako válečné konflikty či hospodářské krize, ale i politickými režimy (např. populační růst v Rakousku v době fašistického režimu nebo na Slovensku v 70. letech 20. století v období socialismu), jednak problematika starobního důchodu, jeho zavedení a proměny ve 20. století v obou státech. Právě zavedení pevné hranice nároku na důchod (včetně s tím související určité ekonomické soběstačnosti) podle L. Voľanské pomohlo k vytvoření důchodu jako samostatné fáze života (s. 69). Rozdíly na makro-úrovni na Slovensku a v Rakousku tak

vidí autorka především v částečně odlišné demografické situaci (rakouská populace začala „stárnout“ o dvacet let dříve než ta slovenská) a s tím související rozvinutostí (respektive nerozvinutostí) institucí, které se věnují starým lidem, ve Vídni a Bratislavě.

Následující část je již věnována autobiografiím a životopisným zápiskům. Nejdříve opět přichází seznámení s kontextem. L. Voľanská tedy charakterizuje specifika autobiografických písemných pramenů a jejich sbírky. Vedle rozboru „klasických“ charakteristik těchto pramenů jako napětí mezi subjektivitou a vlivem společenského kontextu, motivace k psaní nebo genderových rozdílů tematizuje také specifika textů o stárnutí a stáří. Toto téma totiž netvoří u většiny vzpomínajících gros jejich autobiografií. Důvody jsou podle autorky dva: stáří bývá doba choroby, samoty, tedy doba, kdy je nutno zpracovávat řadu negativních zkušeností, a s věkem roste také důraz na vlastní zkušenost, tj. především se referuje o minulosti, o tom, na co by se mohlo zapomenout, kdyby to nezachytil daný/á autor/ka jako expert/ka. Za zajímavé považují zjištění, že v psaní o stárnutí/stáří nehraje roli, zda texty vznikaly jako ucelené autobiografie nebo jako odezva na tematicky zaměřenou výzvu k popisu zkušenosti se stárnutím a stářím (s. 97). Hlavními tématy ve vztahu ke stáří byly v obou typech autobiografických materiálů odchod do důchodu a naplňování času v důchodu, respektive vztahy mezi generacemi, které jsou vzájemně propojené.

Jestliže struktura knihy je tradiční, metoda analýzy písemných autobiografií, respektive životopisných zápisků je neobvyklá. L. Voľanská volí biograficko-interpretativní metodu (mj. Thomas Wengraf), přestože byla vyvinuta k analýze biografických interview. V písemných textech hledá tedy sekvence, rozlišuje vyprávění, argumentaci či popis, přičemž z těchto

kategorií usuzuje na významy skryté v textu. Tato metoda podle autorky umožňuje zaměřit se také na „objevování společných a všeobecných struktur“, které stojí nad subjektivním prožíváním a mají historicko-sociální význam (s. 104), je tedy vhodná pro komparativní výzkum a pro nalezení (rovnováhy) mezi strukturou a zkušeností (s. 106). Nutno říci, že využití dané metody se v knize L. Voľanské ve velké míře ukazuje jako nosné.

Vlastní analyzovaný empirický materiál představuje 41 autobiografický text (27 autorek a autorů bylo z Vídně, 14 z Bratislavy). Vídeňské texty pocházely z rozsáhlé sbírky *Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen* na vídeňské univerzitě (vznikly samostatně nebo na zveřejněnou výzvu), bratislavské texty vznikly na podnět autorky (výzva v novinách). V této souvislosti tematizuje Voľanská adekvátně i „odlišnou tradici psaní“ na Slovensku a v Rakousku – na Slovensku je tvorba (nejen) písemných autobiografických vzpomínek mnohem méně rozšířená než v Rakousku, což může být dáno vlivem dvou nedemokratických režimů. K zodpovězení základní výzkumné otázky pak autorka přistupuje pomocí odpovědi na otázku: (Od) Kdy se cítí být autorky a autoři staří, jak o tom zpravují, jak se s tím vypořádávají? Toto zaměření přináší klady i drobné zápory. Je škoda, že Voľanská netematizuje ostatní oblasti zpráv o stárnutí a stáří, i když jsou v jejich pramenech zastoupeny a mohly by poskytnout další informace – autobiografické materiály tvoří její základní empirický materiál, tj. mohly by dostat větší prostor. Na druhou stranu se jí soustředěním na uvedenou otázku daří vytvořit povedenou strukturu poslední kapitoly, kdy v empirickém materiálu dokládá hranice stáří podle sociálního věku (zkoumá chronologické předěly jako narozeniny nebo rok odchodu do důchodu), subjektivního věku, kdy je hranice stáří propojena s určitou

konkrétní událostí v životě člověka (soustředí se na vnímání těla) a objevení se konceptu „bezvěkého já“ (případy, kdy autorky a autoři hranici stáří nepřipisují žádný význam). Jako klad vidím i to, že ukázkou z autobiografických materiálů Voľanská uvozuje i teoretickými vstupy a dalšími informacemi, tzn. opět je kontextualizuje a provádí potřebnou triangulaci.

Knihu L. Voľanské považují za zdařilou, neboť naplňuje svůj záměr. V ukázkách představuje různorodý druh přístupu jednotlivých autorek a autorů k tematizaci „stáří“ (hranice stáří jsou různé, jde o postupný proces, i ve stáří existují změny, které se neváží na moderní étos práce, a přesto mají biografickou relevanci), zároveň ale při komparaci

vystupují do popředí vlivy historických událostí a společenských procesů (makroúroveň) či současných veřejných ambivalentních diskurzů o stáří. Komparaci provádí Voľanská nejen v rovině Rakousko vs. Slovensko, ale i v rovině muži vs. ženy. Ukazuje se tak například, že ženy tematizují stárnutí častěji v souvislosti s fyzickou atraktivitou, muži s odchodem do důchodu (souvislost s tradičně připisovanými rolemi ve společnosti), že i pro autorky z Bratislavy je odchod do důchodu důležitou hranicí stáří a představuje častěji biografický zvrat než pro obyvatelky Vídně (důsledek převažující zaměstnanosti žen na Slovensku).

Jana Nosková (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Monika Vrzgulová, Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív. Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV 2016 (Etnologické štúdie 25), 140 s.–

Monika Vrzgulová se tématem holocaustu zabývá více než dvacet let a patří na Slovensku k průkopnicím (ženská forma je na místě, neboť metodu oral history na Slovensku využívají ve svých výzkumech převážně ženy-badatelky) využívání metody orální historie v etnologickém výzkumu. Výsledkem úspěšného propojení tématu a metody je recenzovaná kniha, jejíž název odkazuje na dva problémy, kterým se autorka věnuje: jednak „nevyrozprávanie“, jednak dvojí perspektiva.

Vzpomínky na holocaust sleduje autorka u dvou skupin obyvatel. V roli vypravěčů, očitých svědků, se nacházejí nejen přeživší holocaustu, židé ze Slovenska, s nimiž M. Vrzgulová pracuje od poloviny 90. let 20. století, ale také skupina, kterou lze označit anglickým slovem „bystanders“, tedy obyvatelé Slovenska nežidovského původu, kteří byli pozorovateli holocaustu a jejichž vzpomínky se do centra pozornosti dostaly teprve nedávno. Popis projektů, z nichž M. Vrzgulová vychází a na nichž participovala či je